

36. Adli Dîvân'ında çözümlü muammalar

Fatih BAŞPINAR¹

APA: Başınar, F. (2021). Adli Dîvân'ında çözümlü muammalar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 587-607. DOI: 10.29000/rumelide.895979.

Öz

18. yy. klasik Türk edebiyatı şairlerinden Adli'nin bilinen tek eseri *Dîvân*'dır. Türkiye kütüphanelerinde bulunan iki nüshasına göre *Dîvân*'da 29 kaside, 414 gazel, 19 kıta, 170 rubai, 74 tarih manzumesi, 128 muamma ve 57 beyit yer almaktadır. Bunlardan 128 muammanın 11'i yalnızca Z nüshasında, 58'i yalnızca İ nüshasında bulunurken 59'u da her iki nüshada ortaktır. İ nüshasında yer alan kimi muammalar, çözümleriyle birlikte kaydedilmesi bakımından dikkat çekmektedir. Bazen kimi muammalarda çözüm için dikkate alınması gereken kelimelerin üzeri çizilmekle yetinilmiştir. Bazen bunlara ilave olarak belirtilen kelimelerden elde edilecek harf veya heceler altlarına yazılmış, muamma işlemlerini gösteren harf değişiklikleri kaydedilmiş, harf ve kelimelerin ebced hesabında karşılık geldiği sayılar yazılmıştır. Çalışmamızda bu notlara dayanarak muammaların çözümleri gösterilmiştir. Çözümleri belirtilmeyen muammalardan bazıları da çözülmüş ve öteki muammalarla birlikte ele alınmıştır. Bu çalışmada ele alınan muammalarda gizlenen isimler tekrar sayılarıyla birlikte 'Abdullâh (2 tane), 'Abdülfettâh, Adli (2 tane), Ayaz, Bâbil, Bekr (2 tane), Budağ, Câmî (2 tane), Celâl, Cemâl, Fethî, Fettâh, Halîl, Hasan, Hüsâm, 'İffetî (2 tane), İlyâs, 'İmâd, İmâm, İsmâ'îl (3 tane), Kalender, Kemâl, Muhammed (3 tane), Mustafâ (2 tane), Mürîd, Na'imâ, Nazmî, Nedîm, Râyic, Receb (4 tane), Rüstem, Rüşdî, Sâlih, Sırrî, Sinân, Şücâ'(2 tane), Tecellî, Verd, Yûsuf (2 tane), Zekî isimleridir.

Anahtar kelimeler: 18. yy. Klasik Türk şiiri, Mehmed Adli, *Dîvân*, muamma, muamma çözümleri

Enigmas with their solutions in Adli's *Diwan*

Abstract

The only known work of Adli, one of the classical Turkish literature poets in 18th century, is *Diwan*. According to two copies available in Turkish libraries, his *Diwan* contains 29 qasidahs, 414 ghazals, 19 qıtas, 170 rubaies, 74 poems of chronogram, 128 enigmas and 57 couplets. Of the 128 enigmas, 11 are found only in the copy Z, 58 in only the copy I, while 59 are common in both copies. Some of the enigmas in copy I, draw attention in that they are recorded with their solutions. Sometimes, in some enigmas, words that need to be considered for a solution are simply crossed out. Sometimes the letters or syllables obtained from the words specified in addition to these were written under them, the letter changes showing the enigma operations were recorded, and the numbers corresponding to the letters and words in the abjad calculation were written. In our study, the solutions of the enigmas are shown based on these notes. Some of the enigmas, the solutions of which have not been specified, have also been solved and studied with other enigmas. The names hidden in the enigmas discussed in this study, along with the number of repetitions, are 'Abdullâh (2), 'Abdülfettâh, 'Adli (2), Ayaz, Bâbil, Bekr (2), Budağ, Câmî (2), Celâl, Cemâl, Fethî, Fettâh, Halîl, Hasan, Hüsâm, 'İffetî

¹ Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Konya, Türkiye), fbaşınar@erbakan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8328-0903 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 29.01.2021-kabul tarihi: 20.03.2021; DOI: 10.29000/rumelide.895979]

(2), İlyâs, 'Îmâd, İmâm, İsmâ'îl (3), Kalender, Kemâl, Muhammed (3), Mustafâ (2), Murîd, Na'îmâ, Nazmî, Nedîm, Râyic, Receb (4), Rüstem, Rüşdî, Sâlih, Sırrî, Sinân, Şücâ' (2), Tecellî, Verd, Yûsuf (2), Zekî.

Keywords: Classical Turkish poetry in 18th century, Mehmed Adlî, *Dîwan*, enigma, enigma solutions

Giriş

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan 18. yy. şairi Mehmed Adlî Efendi, devletin çeşitli kademelerinde vazife ifa etmiş bir zattır. Bilinen tek eseri *Dîvân*'dır. Bu eserin kütüphane kayıtlarında iki yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri müellif hattı, diğeri ise şairin vefatından sonra istinsah edilmiş olan nüshadır. Bu ikinci nüshadan hareketle Baltalı bir yüksek lisans tezi hazırlamış (2016), daha sonra Başpınar ve Baltalı her iki nüshayı birlikte ele alıp Adlî'nin şiirlerinin toplamı hakkında bir çalışma yapmıştır (2019). Bu makaleye göre Adlî'nin şiirleri 29 kaside, 414 gazel, 19 kıta, 170 rubai, 74 tarih manzumesi, 128 muamma ve 57 beyitten oluşmaktadır.

Adlî *Dîvân*'ının müellif hatlı nüshasında yer alan muammaların kimileri çözümleriyle beraber kaydedilmiştir. Çözümleri verilen bu muammaları çıkış noktası ittihaz ederek bu makalede muammanın teorik kısmı üzerinde fazla durmadan Adlî'nin söz konusu muammalarına odaklanacak ve bunların çözümlerini ortaya koyacağız. Ayrıca şairin her iki nüshada bulunan ve çözümü verilmeyen muammalarından çözebildiklerimizi de ele alacağız.

Adlî'nin hayatı ve edebî şahsiyeti

Asıl adı Mehmed olan 18. yy. şairi Adlî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Babası Süleyman Ağa'nın vefat tarihi 1086/1675-76 olduğundan dolayı onun doğum tarihini daha önceki bir zaman diliminde aramamız gerekiyorsa da elde bundan daha fazla bir bilgi yoktur. İyi bir eğitim gördüğü anlaşılan Adlî, *Dîvân*-ı Sultânî hocalığı, ahkâm eminliği, taşra kâğıt eminliği, kale tezkireciliği, yeniçeri efendiliği, sâlis defterdarlığı vazifelerinde bulunmuştur. Nakşibendiliğe mensup olduğu bilinen Mehmed Adlî, derviş tabiatlı bir zat olarak anılmaktadır. Seyyid Feyzullâh Efendi, Nakşî Efendi ve Alâüddîn Efendi gibi tarikat ehli zatların yanında bulunarak onlardan istifade etmiştir. Tahminlerimize göre 70 yılı aşkın bir ömür süren şair, 1156/1743-44 senesinde vefat etmiştir. Mezarı Topkapı dışında, babasının mezarı yanındadır (İnce, 2005: 502; Erdem, 1994: 220).

Devrin şairlerinden Osmân-zâde Tâ'ib'in Adlî ile arası açık olduğundan onun pek çok şiirini hiciv yoluyla müstezad hâline getirdiğini biliyoruz (Erdem, 1994: 220; Başpınar ve Baltalı, 2020: 436) Tezkire yazarı Râmiz, bu durumun Adlî'nin şiirlerinin yayılmasına bir engel teşkil ettiğini söylemektedir.

Dîvân'ında yer alan naat türündeki kaside ve gazellerinden hareketle Adlî'nin bir naat şairi olarak zikredilmesinin yanlış olmadığı kanaatindeyiz. Tarih manzumelerine bakarak tarih düşürme sanatında mahir bir sanatkar, şiirlerinin içerisinde çoğunluğu oluşturan gazellerine istinaden bir gazel şairi, bu çalışmamızın konusu olan muammalarıyla da başarılı bir muamma şairi olduğunu zikretmeliyiz. Ayrıca *Dîvân*'ında yer alan 168 rubaisiyle edebiyatımızda rubai şairi olarak zikredilen kimseler arasında yer alması gereken bir şairdir, diyebiliriz (Başpınar ve Baltalı, 2020: 436).

Adlı'nın *Dîvân*'ı

Adlı *Dîvân*'ının Türkiye kütüphanelerinde iki nüshası bulunmaktadır. Seval Baltalı (2016) tarafından yapılan *Mehmed Adlı Divanı* adlı yüksek lisans tezi, Tavşanlı İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinöğlü Koleskiyonu'nda bulunan nüshadan (Z nüshası) hareketle hazırlanmıştır. Bu çalışmada 14 kaside, 135 gazel, 14 kıta, 32 tarih manzumesi, 34 rubai, 37 beyit ve 70 muamma yer almaktadır. Bu nüshadan çok daha hacimli olan *Dîvân*'ın öteki nüshası ise İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi'ndedir (İ nüshası). Her iki nüshayı birlikte ele alarak Adlı'nın *Dîvân*'ını ana hatlarıyla tanıtmaya çalışan bir makaleyi daha önce yayımlamıştık (Başpınar ve Baltalı, 2020). Bu çalışmanın sonucuna göre Adlı'nın 29 kaside, 414 gazel, 19 kıta, 170 rubai, 74 tarih manzumesi, 128 muamma ve 57 beytinin olduğunu görüyoruz.

Bu şiirler içinde yer alan muammalardan bahsederken İstanbul Üniversitesi'nde bulunan nüshadaki kimi muammaların çözümlerinin yazmada yer aldığını belirtip bir örnek aktarmış ve bu muammaların çözümleri bakımından incelenmesinin faydalı olacağını belirtmiştik (Başpınar ve Baltalı, 2020: 445). Oradan hareketle bu çalışmada Adlı'nın çözümlü muammaları üzerinde duracağız.

Muamma türü ve Adlı'nın kimi muammaları

Muamma şiirde birtakım remizler, işaretler ve imalarla dolaylı yoldan bir isme karşılık gelen söz demektir. Bu ismi üstü örtülü olarak tarif etmeye tefîl babından ta'miye denir. Muamma söyleyen kimseye muammâ-gûy adı verilirken çözene de muammâ-güşâ denmektedir. Kaynağı Arap edebiyatı olan muamma daha sonra Fars kültürüne geçmiş, oradan da Türk kültürüne intikal etmiştir (Saraç, 2005: 323).

Muamma beyan ilminin konuları arasındadır. Her ne kadar beyan ilmi, bir şeyi açık olarak ifade etmek gayesini taşıyorsa da muamma bir şeyi gizli olarak beyan etmektir. Bu ikisi birbirini nakzediyor görünebilir. Ancak Tarlan'ın da dediği gibi "...muammâ gizli olarak anlatmaktır. Bu ise bir acz değil, beyân maharetidir. Çünkü muammâ, usûlünü bilenler, zekâ ve intikal sahibi olanlar tarafından halledilmek için yazılır." Erbabı tarafından çözülmesi gayesiyle yazılan muammaların, evvela toplumun zekâsına ve örfüne uygun olması icap eder. Yoksa muamma edebî olmaktan çıkar ve ebedî muamma olarak kalır (Tarlan, 2019: 283). Tarlan'ın Hasan Çelebi'den aktardığına göre muamma sanatını yaparken kusurlara düşmek, şiir ve fesahatten kaybetmek ihtimali vardır (2019: 281). Dolayısıyla başarılı bir muammanın aynı zamanda şiir vasfı da bulunmalıdır.

Muamma çözümünde dört usûlden yararlanır: tahsîlî, tekmiî, teshîlî, tezyîlî. Tahsil, muamma olarak gizlenen ismin harflerini meydana çıkarmaktır. Tekmil, muamma çözümü esnasında elde edilen harf yahut hecelerin ne şekilde bir araya getirilmesi gerektiğiyle ilgilidir. Teshil, muamma çözümünü kolaylaştırmak için gereken işaretleri verir. Tezyil ise genel olarak harflerin hareketlendirme işlemidir (Bilkan, 2000: 68, 83, 88, 91).

Muammalar önceleri esma-i hüsnâya has olduğu hâlde daha sonra insan isimleri de muammanın konusu olmuştur. Buradan hareketle Bilkan muamma çeşitlerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Esmâ-i hüsnâ ile ilgili muammalar
2. İnsan isimlerini ihtiva eden muammalar
3. Bismillâh, Lâ ilâhe illallâh gibi dinî ifadeleri ihtiva eden muammalar

4. Gül, anka, bülbül, ahu, can, zülf, ok, iğne vb. tabiat unsurlarıyla çeşitli nesnelere hakkında yazılmış muammalar (Bilkan, 2000: 16-17).

Bilkan çalışmasının aynı yerinde, bunlardan son ikisi ile ilgili örneklerin çok az olduğunu belirterek dinî ifadelerle ilgili yalnızca Şeyhülislam Es'ad'a ait örneklerin bulunduğunu, tabiat unsurları ve nesnelere dair olanlarınsa sadece Şibân Han tarafından verildiğini söylemektedir. Ancak 17. yy. şairi Beyânî'nin 147 muamması arasında 'âşık, şem', pervâne, raht, sinân, sâgar, bülbül, gül, pervâne, kadeh kelimeleri üzerine yazılmış olanlar vardır (Başpınar, 2019:53). Ayrıca Adli'nin muammaları arasında mesela *verd* gibi tabiat unsurlarından bir örnek yer almaktadır.

Adli *Divân*'ının İ nüshasında 117, Z nüshasında 70 muamma bulunmaktadır. Her iki nüshada ortak olanlar hesaptan düşülünce şairin 128 muammasının bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Muammalarda umumiyetle beyit nazım şekli kullanılmakla beraber 2'sinde kıta, 4'ünde ise rubai şekli tercih edilmiştir.

İ nüshasında yer alan muammaların bazıları çözümleriyle beraber kaydedilmiştir. Bu beyitlerde muammayı çözmeye yarayacak kimi kelimelerin üst kısmı çizilmiş, altlarına bunlardan elde edilecek kelime, harf ve karineler yazılmıştır. Kimi muammaların çözümüne dair ise herhangi bir işaret yer almamaktadır. Çözümü verilmeyen bu muammalardan çözülebilenleri çalışmamıza ekledik. Nüshadaki çizgi, işaret, sayı ve ipuçlarını gösterdik, nüshalardaki sıralamaya uyararak bu çözümleri kısa izahlarla aktarmaya çalıştık. Muamma çözümlerinin bulunmadığı Z nüshasından aldığımız 6 muammayla birlikte toplam 57 muammanın çözümünü verdik. Ayrıca Farsça olan 22 numaralı muamma dâhil olmak üzere çözümlerden önce muammaların nesre çevirilerini de ilave ettik.

Üzerine muamma söylenen isimler çalışmamızdaki sıra numarasıyla birlikte alfabetik olarak şunlardır:

'Abdullâh (9, 53), 'Abdulfettâh (25), Adli (2, 28), Ayaz (8), Bâbil (29), Bekr (12, 33), Budağ (42), Câmî (6, 7), Celâl (14), Cemâl (17), Fethî (31), Fettâh (48), Halîl (18), Hasan (49), Hüsâm (50), 'İffetî (3, 4), İlyâs (16), 'İmâd (51), İmâm (5), İsmâ'îl (1, 19, 40), Kalender (23), Kemâl (44), Muhammed (24, 39, 56), Mustafâ (35, 54), Mürîd (37), Na'imâ (45), Nazmî (13), Nedîm (38), Râyic (20), Receb (21, 22, 26, 27), Rüstem (43), Rüşdî (32), Sâlih (55), Sırrî (46), Sinân (41), Şücâ' (34, 36), Tecellî (30), Verd (15), Yûsuf (10, 11), Zekî (52).

Adli *Divân*'ından muamma çözümleri

1. İsmâ'îl (İ 65^b)

Yanup yakıldı giryân oldu rindân kaldı uyhusuz
Kadin der-piş idüp şem'-i bezim gice o meh-rûsuz

يانوب ياقلدى گريان اولدى رندان قالدی اويخوسوز

سمع

قدن دريپيش ايدوب شمع بزم كيجه او مهروسوز

ل ليل ا

[=Meclisin mumu, boyunu göz önüne getirip o ay yüzü yok diye yanıp yakıldı, ağladı, rintler de uykusuz kaldı.]

Şem' (شمع) kelimesi giryân olunca/ ağlayınca noktaları dökülür ve (سمع) hâline gelir. Kad/ boy kelimesi elife (ل) karşılık gelir. Meh/ ay kelimesi, bir ayda 30 gün olmasından hareketle bize ebced değeri 30 olan lâm (ل) harfini verir. Gecenin Arapçası olan leyl (ليل) kelimesinden meh-rûsuz/ ay yüzü

olmaksızın ifadesinin işaret ettiği bu lââm harfi (ل) düşürülür. (ا), (سمع) ve (يل) parçaları birleştirilince İsmâ'îl (اسماعيل) ismi ortaya çıkar.

2. 'Adlî (İ 65^b)

Eyler ise nola cefâ her bâr
Gönlün almışdır 'aynına dildâr

ایله ایسه نوله جفا هر بار
کوکک المشددر عیننه دلدار
دل عین

[= Yar, her defasında cefa ederse şaşılmaz. Zira o senin gönlünü gözüne almıştır.]

Gönül kelimesinin Farsçası dildir (دل). Göz Arapça (عین) demektir. Ayrıca "ayn harfinin sağa doğru bakan ucu açık şekli (ع) göze benzetilir (Tökel, 2003: 181). Gönlünü gözüne almıştır ifadesinden dil kelimesinin ayn kelimesinin içine sokulacağı anlaşılır. Buradan 'Adlî (عدلی) ismi ortaya çıkar.

3. 'İffetî (İ 65^b)

Çek elîñ ülfetden 'Adlî gönlün al kıl der-miyân
Kârîñi bilmez misîñ bâkî degil bezm-i cihân

چک الک الفتدن عدلی کوکک آل قیل درمیان
کاریکی بلمز میسک باقی دکل بزم جهان

[= Ey Adlî! Elini ülfetten çek, gönlünü al, ortaya koy. Bu dünya meclisi baki değildir, işini bilmez misin?]

Ülfet (الفت) kelimesinden el (ال) kelimesi çıkarılınca geriye (فت) kalır. Ayrıca Adlî (عدلی) kelimesinin gönlü/ ortası dil (دل) alınıp çıkarılınca geriye (عی) kalır. Burada ilk elde edilen harflerin (فت) ikinci olarak elde edilen (عی) harflerinin ortası ekleneceği belirtildiğine göre harfler birleştirilince 'İffetî (عفتی) ismi elde edilir.

4. 'İffetî (İ 65^b)

Haste-i hicrândan sıhhat umar her bî-haber
'Âfiyet âşüfte dilde ol serv-kadsız nider

خسته هجرانندن صحت اومار هر بیخبر
عافیت آشفته دلده اول سرو قدسر نیدر

[= Habersiz kimseler ayrılık hastasının sıhate kavuşacağını umar. Fakat karmakarışık olmuş gönülde o servi boylu olmadan âfiyet ne gezer?]

Bu beyitte muammayı çözmeye dair işlemler ikinci mısradaki kelimeler üzerinden yapılır. Âfiyet (عافیت) kelimesinin harflerinin yerlerinin değişmesi gerektiği âşüfte kelimesiyle belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu kelimedden servi boylu ifadesinden anlaşılacağı üzere elif (ا) harfi çıkarılmalıdır. Yani âfiyet kelimesinden elif harfi çıkarılır ve kalan harflerin yerleri değiştirilirse 'İffetî (عفتی) ismine ulaşılır.

5. İmâm (İ 65^b)

Nola dâ'im gam u hemle gezersem
Serv-kaddim düçâr olmaz demâdem

نوله دائم غم و همله کزرسم
سرو قدم دوچار اولماز دمادم

[= Hep gam ve dertle gezersem şaşılmaz. Zira servi boylum her zaman tutulmaz.]

İkinci mısradaki altı çizili olan kelimelerden hareketle çözmemiz gereken bu muammada servi, elif (ا) harfini vermektedir. Her zaman/ hep anlamına gelen demâdem kelimesinin içinde dü çâr/ iki tane

dört olmayacağı söylenmiş. Çâr/ dört sayısı ebced hesabına göre dâl (د) harfinin karşılığıdır. Öyleyse demâdem (دمادم) kelimesinden iki dâl (د) harfi çıkarılırsa geriye mâm (م) kalacaktır. Elif (ا) ve mâm (م) birleştirilince ortaya İmâm (امام) ismi çıkmaktadır.

6. Câmî (İ 65^b)

Olamaz hayf bâğbân hâmî
Silker etfâl mîve-i hâmı

اوله ماز حیف باغبان حامی

سلکر اطفال میوه خای

[= Bahçıvan koruyamaz, yazık. Çocuklar ham meyveyi silkerler.]

Hâmı (حای) kelimesinden meyve kelimesi ile anlatılan noktanın düşürülmesi gerektiği silmek fiili ile anlatılmış. Silkelenen meyve aşağı düşeceğinden dolayı kelimedeki nokta harfin üstünden altına alınmalıdır. Dolayısıyla hâmı (حای) kelimesi Câmî (جامی) hâline dönüşür ve isim ortaya çıkar.

7. Câmî (İ 65^b)

Şehâ gül-gonçe-i hüsnüñ açılmış
Cemâliñ câ-be-câ mülden seçilmiş

شها گلغنچه حسنه اچلمش

جمالک جاجا ملدن سچلمش

[= Sultanım, güzelliğinin goncası açılmış, Yüzün yer yer şaraptan seçilmiş.]

Cemâl (جمال) kelimesinden mül (مل) kelimesi seçilip çıkarılırsa geriye câ (جا) kalır. Mül/ şarap kelimesinin müteradifi olan mey (می) kelimesi buna eklenirse Câmî (جامی) ismi elde edilir.

8. Ayaz (İ 65^b)

Oldukda zîr-i nâfedeki hâller ‘ayân
Sundu enâr dânesin ol mâha bâğbân

اولدوقده زیر ناهه ده کی خالدر عیان

صوندی انار دانه سن اول ماهه باغبان

[= Misk kesesinin altındaki benler görününce bahçıvan o ay güzele nar tanesini sundu.]

Nar kelimesinin aslı olan enârın (انار) içinde yer alan nûn harfinin noktası, mâh kelimesinin işaret ettiği ve hilale benzeyen râ (ر) harfinin üstüne konursa zâ (ز) harfine ulaşılır. Misk kesesine karşılık gelen nûn (ن) harfinin altındaki benlerin görünmesi, noktasını kaybeden bu harfin altına noktalar konacağına işaret eder. Dolayısıyla enâr (انار) kelimesinde noktalarla ilgili işlemler yapılarak Ayaz (ایاز) ismi ortaya çıkar.

9. ‘Abdullâh (İ 66^a)

Âyâ bizimle dil-rübâ bayramlaşır mı ‘Adliyâ
Çün ‘îd-i vasl el virdi kalbe geldi fikr-i merhabâ

آیا بزملمه دلربا بایراملشیر می عدلیا

چون عید وصل ال ویردی قلبه کلدی فکر مرچبا

[= Ey Adli! Gönül çeken o güzel, acaba bizimle bayramlaşır mı? Zira vuslat bayramı el verdi, kalbe merhaba fikri geldi.]

‘Îd (عید) kelimesi tek noktalı olursa ‘abd (عبد) ortaya çıkar. El vermek ifadesi Arapça harf-i tarif olan el- (ال) takısının getirileceğini belirtir. Bundan sonra gönle gelen merhaba düşüncesi aynı anlama gelen

ehlen (اهلا) kelimesinden harf alınacağına işaretler. Dolayısıyla 'abd (عبد), el- (ال) lh (له) birleştirilirse ortaya 'Abdullâh (عبد الله) ismi çıkar.

10. Yûsuf (İ 66^a)

Nola olsa işkeste câm-ı ferah
Fedâ devr ü çarh-ı şarâba kadeh

نوله اولسه اشکسته جام فرح

فدا دور و چرخ شرابه قدح

پنج جنب یوس ف

سوی

[= Ferah kadehi kırılrsa şaşılmaz. Kadeh, şarabın devredip dönüşüne fedadır.]

Ferah (فرح) kadehi kırılınca harfleri parçalanır ve bunlardan fedâ (فدا) kelimesindeki fâ (ف) feda edilirse geriye dâ (دا) kalır. Bu harflerin ebced hesabına göre karşılığı elif=1 ve dâl=4 olmak üzere 5'tir. Beş sayısının Farsçası penc (پنج) olup devr ederse Arapça cenb (جنب) kelimesi elde edilir. Bunun da Farsçası sâydu (سوی). Bunun ters çevrilmişî yûs (یوس) ile başta elde edilen fâ (ف) birleştirilince Yûsuf (یوسف) ismi ortaya çıkar.

11. Yûsuf (İ 66^a)

'Aceb midir Züleyhâ olur ise Yûsufa çâker
Fedâ sen gibiye ey mâh-rû seksen kamer-peyker

عجمیدر زلیحا اولور ایسه یوسفه چاکر

فدا سن کی یه ای ماه رو سکسن قمر پیکر

تو یو سی س ف

[= Züleyha, Yusuf'a hizmetkâr olursa şaşılır mı? Ey ay yüzlü! Senin gibisine seksen ay yüzlü fedadır.]

Bu muammada gizlenen ismin birinci mısradaki zikredildiğini görmekteyiz. Ancak ismin gizlendiği yer ikinci mısradır. Sen kelimesinin Farsçası tû (تو), buna benzer yazılışlı hece ise yû (یو) hecesidir. Mâh kelimesinde bir ayda bulunan günlerin sayısı olan 30'a işaret vardır. 30, Farsça sî (سی) kelimesi olup bu kelimenin ilk harfinin (س) alınacağına rû/ yüz ile işaret edilmiştir. 80 sayısı ebced hesabında fâ (ف) harfine karşılık gelmektedir. Elde edilen yû (یو), s (س) ve f (ف) birleştirilince Yûsuf (یوسف) ismi ortaya çıkar.

12. Bekr (İ 66^a)

Sinemde gül rûyunu 'aşk itdi nümâyân
Şimdengerü yir eylemez olsa meh-i Ken'an

سینه مده کل روینی عشق ایتدی نمایان

شمدنگرؤ یر ایلمز اولسه مه کنعان

[= Aşk sinemde onun gül yüzünü gösterdi. Şimdiden sonra Ken'an diyarının ayı yer etmezse etmesin.]

Sînenin müteradifi Farsça ber (بر) kelimesidir. Gül (گل) kelimesinin yüzü yani ilk harfi kâf (ك) harfidir. Kâf (ك), ber (بر) kelimesinin içinde yer ederse ortaya Bekr (بکر) ismi çıkar.

13. Nazmî (İ 66^a)

Şikest ider ayağın bakma çeşm-i bed-tâba
Ta'alluk itmeden evvel nazar mey-i nâba

شکست ایدر ایاغن باقمه چشم بد تابه

تعلق ایتمدن اول نظر می نابه

[= Nazar, saf şaraba bağlanmadan önce kem göze bakma, ayağımı kırar.]

Şair, göz yani nazar (نظر) saf şaraba/ meye (می) bakmadan evvel ayağının kırılacağından bahsediyor. Yani nazar (نظر) kelimesinin son harfi olan râ (ر) kelimedden çıkarılacaktır. Böylece geriye kalan naz (نظ) ile mey (می) birleştirilince Nazmî (نظمی) kelimesine ulaşılır.

14. Celâl (İ 66^a)

Eylemiş ol deñlü tahsîl-i kemâl
Harf ider engüştünü isterse lâl

ایلمش اول دکلو تحصیل کمال
حرف ایدرانکشتنی استرسه لال

[= O kadar kemal elde etmiştir ki susturmak istese parmağını harf yapar.]

Bu muammada saklı olan isim ikinci mısranın sonunda yer almaktadır. Lâl (لال) kelimesinin, Farsça se (سه) yani 3 sayısının ebced hesabına göre karşılık geldiği cîm (ج) harfini istediği belirtilmiştir. Öyleyse cîm (ج) ile lâl (لال) birleştirilir ve Celâl (جلال) ismi ortaya çıkarılır.

15. Verd (İ 66^a)

Olmasaydı seng eger 'âlemde serd
Sahk olurdu bî-meşakkat lâciverd

اولمسیدی سنک اکر عالمده سرد
سحق اولوردی بی مشقت لاجورد

[= Dünyada taş denilen şey sert olmasaydı, lacivert taşı da zahmetsizce ezilirdi.]

Mana bakımından taşın zor ezileceği üzerine kurulu olan bu muamma lâciverd (لاجورد) kelimesinin bir kısmının bir taş ezer gibi ezilerek çıkarılması gerektiğini söylemektedir. Kelimenin baş tarafından lâc (لا) sesleri çıkarılırsa geriye verd (ورد) kalır.

16. İlyâs (İ 66^a)

Baňa dünyâ nice olsun safâğâh
Elem bî-hadd ü mâtem bî-kıyâs âh

بکا دنیا نیجه اولسون صفا گاه
الم بی حد و ماتم بی قیاس آه

[= Dünya bana nasıl eğlence yeri olsun? Zira elem sonsuz ve matem kıyaslanamayacak kadar çok, ah.]

Elem (الم) sonsuz denerek sonundaki mîm (م) harfinin atılacağı belirtilmiş. Bî-kıyâs ifadesinde mâtem kelimesinin benzerinin beyitte yer almadığına işaret vardır. Kastedilen yas (یاس) kelimesidir. Elde edilen el (ال) ve yas (یاس) kelimeleri birleştirilince İlyâs (الیاس) ismi ortaya çıkmaktadır.

17. Cemâl (İ 66^b)

Mânend-i sünbül olmaz âşüfte kalb-i bed-hû
Olmasa ey perî-rûy âmâl zülfi hoş-bû

مانند سنبل اولماز آشفته قلب بدخو
اولسه ای پری روی آمال زلف خوشبو
جمال ج

[= Ey peri! Emelleri hoş kokulu zülf olmasa kötü huylu kimselerin kalbi sümbül gibi karmakarışık olmaz.]

Rûy ve âmâl kelimeleri peş peşe gelmektedir. Buradan âmâl (آمال) kelimesinin ilk harfi olan elifin (ی) kastedilmekte ve âmâl kelimesinin ilk harfi zülf olsa denmektedir. Yani elif (ی) yerine zülfün geleceği

ima edilmektedir. Zülf ise cîm (ج) harfine benzetilir. Buradan hareketle âmâl (آمال) kelimesinin ilk harfi elif (ا) yerine cîm (ج) getirilirse Cemâl (جمال) ismine ulaşılır.

18. Halîl (İ 66^b)

Germî-i mey şikâyetin itdikde bâde-nûş
Zarf-ı şarâba pâre-i yah koydu mey-fürûş

کرمی می شکایتن اتدکده باده نوش
ظرف شرابه پاره یخ قویدی میفروش

[= Şarap içen kişi şarabın sıcaklığından şikâyet edince meyhaneci şarap kabına buz parçası koydu.]

Zarf-ı şarâb ifadesi bir yandan şarap kabı/ kadeh anlamına gelirken öte yandan şarabın içildiği zaman zarfı olan gecenin Arapçası leyl (لیل) kelimesini vermektedir. Leyl (لیل) kelimesinin başına buz anlamındaki yah (یح) kelimesinin parçası olan hâ (ح) harfi eklenince ortaya Halîl (خلیل) ismi çıkmaktadır.

19. İsmâ'îl (İ 66^b)

İşitdi dâğ-ı dil üstünde dâğımı dildâr
Yir itdi gûşe-i hâtırda didi 'Adlî-i zâr

ایشتدی داغ دل اوستنده داغی دلدار
اسمع کی یک ۱۰
ی ۱
یرایتدی کوشه خاطرده دیدی عدلی زار
ل دل

[= Sevgili kalbimin yarası üstündeki yarayı işitince “İnleyen Adlî, gönlümün köşesinde yer etti.” dedi.]

İşitdi fiilinin Arapçası esme'a (اسمع) şeklindedir. Yara anlamındaki dâğ (داغ) kelimesinin Arapçası key (ک) olup dil/kalp ifadesinden harflerin yerlerinin değiştirileceğini anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ortaya yek (یک) kelimesi çıkar. Bir anlamına gelen yek, sayı olarak yazıldığında (۱) şekli karşımıza çıkar. Ancak bunun üstünde yani öncesinde bir dâğ daha yer aldığı belirtilmiştir. Dâğ/ yara ise bir noktaya yahut sıfıra benzer. Az önce bulunan bir (۱) sayısının yanına sıfır (۰) eklendiğinde 10 (۱۰) sayısına ulaşırız. Bu ise ebced hesabında yâ (ی) harfine karşılık gelir. Elde edilen esme'a (اسمع), yâ (ی) ve lâm (ل) birleştirildiğinde İsmâ'îl (اسمعیل) ismi karşımıza çıkar.

20. Râyic (İ 66^b)

Rûz u şeb itmektedir 'ömrüm diyü böyle güzâr
Bâğda cûyu görüp cârî perîşân oldu yâr

روز و شب اتمکده در عمرم دیو بویله کنار
باغده جوی کوروب جاری پریشان اولدی یار

[= Bağda ırmağı akarken görünce yar “Ömrüm gece gündüz böyle geçmektedir.” diye perişan oldu.]

Perişân kelimesinden dolayı, akan manasındaki cârî (جاری) kelimesindeki harfler birbiriyle düzensiz olarak yer değiştirmelidir. Cîm (ج), elif (ا), râ (ر) ve yâ (ی) harflerinin yerleri değiştirildiğinde Râyic (رایج) kelimesi elde edilir.

21. Receb (İ 67^a)

Rakib-i hâra ne mümkün bu fikri kayd ideyiz
O mâhî sÿu-yı vatanda ne ân ki sayd ideyiz

رقیب خارہ نہ ممکن بو فکری قید ایده یز
او ماهی سوی وطنده نہ آنکه صید ایده یز

[= O ay gibi güzeli vatan tarafında avladığımız zaman, diken rakibe bu hayali bağlamamız mümkün değildir.]

Mâh/ ay kelimesi, müteradifi olan kamer sözcüğünü verir. Kamer kelimesi ile, son harfi olan (ر) kastedilir. Sÿu/ taraf kelimesinin Arapçası cânib (جانب) kelimesidir. Ne ân ifadesi Farsça ‘an değil’ manasına gelir. Buradan hareketle cânib (جانب) kelimesinden ân (ان) sesleri düşürülür ve ceb (جب) hecesi ortaya çıkar. Râ (ر) ve ceb (جب) birleştirildiği vakit ise Receb (رجب) ismine ulaşılır.

22. Receb (İ 67^a)

Mînumâyed be-men-i perişân-hâl
Zulf-i dildâr-i mâ felek bî-hâl

مینماید بمن پریشان حال
زلف دلدار ما فلک بیخال

[= Ey felek! Hâli perişan olan bana sevgilimizin zülfü beneksiz görünür.]

Farsça olan bu muammada geçen zülf/saç kelimesi Arap alfabesinde cîm (ج) harfine benzetilir. Farsça mâ, Türkçe biz (بز) demektir. Bî-hâl/beneksiz ifadesi, biz (بز) kelimesindeki noktaların atılması gerektiğini belirtir. Böylece bir (بر) kelimesi elde edilir. Hâlin perişan olması, elde edilen harflerin yerlerinin karışık olduğunu işaret eder. Bundan sonra cîm (ج), bir (بر) sesleri uygun şekilde sıralanır ve Receb (رجب) ismi ortaya çıkar.

23. Kalender (İ 67^a)

Eger ebruvânın añarsa biri
Di hem sÿure-i Nûnu dir ol perî

اگر ابروانك اكارسه برى
دى هم سورء نونى در اول برى
قل ن در

[= O peri “Biri kaşlarımı anarsa Nûn suresini söyle.” der.]

Gizlenen ismi veren harflerin ikinci mısranın altına yazılan notlarda açıkça gösterildiği bu muammanın izahı şöyledir: Türkçe emir çekimindeki *di* fiilinin Arapçası *kul* (قل) kelimesidir. Nûn suresi ile kastedilen *nûn* (ن) harfidir. Beyitte *söyler* anlamındaki *dir* çekimli fiilinin, *yâ* harfi olmadan yazıldığı görülmektedir (در). Elde edilen kul (قل), nûn (ن) ve dir (در) sesleri birleştirilince Kalender (قلندر) ismi ortaya çıkar.

24. Muhammed (İ 67^a)

Peyâpey evvel âhir bâde yitmez
Dehânımdan leb-i dildâr gitmez

پیاپی اول آخر باده یتمز
م ح
راح
دهانمده لب دلدار گیتمز
م د

[= Önce ve sonra peş peşe gelen şarap yetmez. Ağzımdan sevgilinin dudağı gitmez.]

Peş peşe gelen şarap, aynı anlamda mey (می) ve râh (راح) kelimelerini akla getirir. Mey (می) kelimesinin evveli mîm (م), râh kelimesinin ahiri ise hâ (ح) harfidir. İkinci mısradaki geçen dehân/ ağız, şeklen mîm (م) harfine benzer. Leb-i dildâr tamlaması dildâr (دلدار) kelimesinin başındaki dâl (د) harfini işaret etmektedir. Elde edilen mîm (م), hâ (ح), mîm (م) ve dâl (د) harfleri sırasıyla birleştirilince Muhammed (محمد) ismi ortaya çıkmaktadır.

25. 'Abdülfettâh (İ 67^a)

Bezmede mestânenîñ fi'l-hâl olur çeşmi düçâr
Eylese der-dest devrân nîm sîbi âşikâr

بزمده مستانه نك في الحال اولور چشمی دو چار

ع ب د

ایلسه در دست دوران نیم سببی آشکار

ال فت تف تفاح

[= Devran, yarım elmayı ele alıp gösterse mecliste sarhoşun gözü hemen ona tutulur.]

Peş peşe gelen şarap, aynı anlamda mey (می) ve râh (راح) kelimelerini akla getirir. Mey (می) kelimesinin evveli mîm (م), râh kelimesinin ahiri ise hâ (ح) harfidir. İkinci mısradaki geçen dehân/ ağız, şeklen mîm

Çeşm/ göz kelimesinin Arapçası 'ayn (عين) kelimesidir. Ayrıca göz 'ayn (ع) harfine benzetilir. Tutulmak anlamındaki düçâr olmak fiilindeki düçâr (دوچار) kelimesi, dü (دو) ve çâr (چار) olarak ikiye bölünebilir. Dü sayısı 2 olup bâ (ب) harfine, çâr sayısı da 4 olup dâl (د) harfine karşılık gelir. İkinci mısradaki geçen dest kelimesi Türkçe el (ال) kelimesini verir. Bu aynı zamanda Arapçadaki harf-i tarif olan el- (ال) edatıdır. Daha sonra elma anlamındaki sîbin Arapçası olan tüffâh (تفاح) kelimesinin yarısı olan tûf (تف) devrân kelimesinden anlaşılacağı üzere çevrilerek fet (فت) hâline getirilir. Böylece tüffâh (تفاح), fettâh (فتاح) hâline döner. İlk mısradaki elde edilen 'ayn (ع), bâ (ب) ve dâl (د) harfleriyle, ikinci mısradaki elde edilen harf-i tarif (ال) ve fettâh (فتاح) kelimesi birleştirildiği vakit 'Abdülfettâh (عبد الفتاح) ismi ortaya çıkar.

26. Receb (İ 67^a)

Feth-i fütûh-ı inne me'a'l-'usr olup nasîb
Giydirdi câmesin ser-i cünd-i gama rakîb

فتح فتوح الّ مع العسر اولوب نصیب

کیدردی جامه سن سر جند غمه رقیب

ج ر ب

[= "Her zorlukla beraber bir kolaylık vardır." ayetinin fethi nasip oldu. Rakip, gam askerinin başına elbisesini giydirdi.]

Rakîbin, kendi elbisesini cünd-i gamın başına giydirdiğinin söylendiği ikinci mısra, muamma konusu ismin gizlendiği yerdir. Rakîbin elbisesi, rakîb (رقيب) kelimesinin dış taraflarında yer alan râ (ر) ve bâ (ب) harfleridir. Cünd (جند) kelimesinin başı cîm (ج) harfidir. Önceden elde edilen râ (ر) ve bâ (ب) harfleri, bu cîm (ج) harfinin dışına giydirilirse Receb (رجب) ismi bulunur.

27. Receb (İ 67^a)

Deh düşdü koymadan dahi dildâr-ı 'Adlî biz
Ser-şîşe-i zarâfeti meydâna şübhesiz

ده دوشدی قویمدن دخی دلدار عدلی بز

۱۰

سر شیشهء ظرافتی میدانہ شبہہ سز

ج جام ریب

[= Ey Adlî! Biz zerafet şîşesinin başını şübhesiz meydana koymadan sevgili on düştü.]

Şîşe kelimesi kadeh anlamındaki câm (جام) kelimesine işaretler. Bu kelimenin başı da cîm (ج) harfidir. Şübhesiz kelimesinin sonunda yer alan ve olumsuzluk anlamı veren –siz eki, bu kelimeyle aynı anlamda kullanılan reyb (ریب) kelimesinin bir harfinin atılacağına işaretler. Meydana koymak ibaresinden bu harfin ortadaki harf olduğu anlaşılmalıdır. Buradan hareketle câm kelimesinden elde edilen cîm (ج) harfinin reyb (ریب) kelimesinin ortasına yerleştirilmesi hâlinde Receb (رجب) ismi ortaya çıkmaktadır.

28. 'Adlî (İ 67^b)

A'dâ soyunup derdi ile olmada medhûş
'Adlî o beli inceyi itmekte der-âgûş

اعدا صونوب دردی ایله اولده مدھوش

عدلی او بلی انجه بی اتمکده در آغوش

[= Düşmanlar soyunup onun derdi ile akılları başlarından gitmekte. Adlî ise o beli inceyi kucaklamakta.]

A'dâ (اعدا) kelimesinin dış kısmında kalan harfler soyulursa geriye 'ad (عد) kalır. İkinci mısradaki geçen beli (بلی) kelimesinin ince olduğu belirtildiği için kelimedeki harf çıkarılması gerekmektedir. Beli (بلی) kelimesinden bâ (ب) harfini çıkarınca lâ (ل) hecesi kalır. 'Ad (عد) ve lâ (ل) heceleri kucaklaştırılır yani birleştirilirse ortaya 'Adlî (عدلی) ismi çıkar.

29. Bâbil (İ 67^b)

Rahm eyle hâl-i zârıma ey âfet-i cihân
Der-beste oldu zülfüne gördükde dil hemân

رحم ایله حال زارمه ای آفت جهان

در بسته اولدی زلفکه کوردکده دل همان

باب ل

[= Ey cihanın afeti! Benim dermansız hâlime merhamet et. Gönül görür görmez hemen senin zülfüne bağlandı.]

Der-beste kelimesinin başında yer alan der, Farsçada aynı zamanda kapı anlamına gelen der kelimesidir. Bunun Arapçası ise bâb (باب) kelimesidir. Zül/ saç şeklen lâ (ل) harfine benzetilir. Der zülfe beste oldu şeklinde okunması mümkün olan ifadedeki der ile kastedilen bâb (باب) kelimesinin zül/ ile işaret edilen lâ (ل) harfine birleştirilmesi gerektiği anlaşılmalıdır. Sonuçta ortaya Bâbil (بابل) kelimesi ortaya çıkar.

30. Tecellî (İ 67^b)

Gel ey zâhid tehî kalbin cemâl-i Hakla kıl memlû
O mir'ât-ı safâdan durma nakş-ı mâsivâyı yu

زاهد تهی قلبن جمال حقله قیل مملو

او مرآت صفادن دورمه نقش ماسوایی یو

[= Ey zahit! Gel, boş kalbini Hakk'ın cemali ile doldur. Durma, o saflık aynasından masiva izlerini yıka.]

Tehî (تهی) kelimesinin kalbinde/ ortasında yer alan hâ (ه) harfi çıkarılıp kelimenin ortası cemâl (جمال) ile doldurulunca (تجمالی) harfleri ortaya çıkar. İkinci mısradaki bu terkipten mâ (ما) hecesinin çıkarılması gerektiği ima edilmiş. Bundan sonra ortaya Tecellî (تجلی) ismi çıkmaktadır.

31. Fethî (İ 67^b)

Karınca-misâl ey Süleymân-vakâr
Felek zîr-i pâda bizi kıldı zâr

قرنجه مثال ای سلیمان وقار

فلک زیر پا ده بزی قیلدی زار

ف تحت ۱۰

ی

[= Ey Süleyman vakarlı! Felek bizi karınca gibi ayak altında ezdi.]

Felek (فلک) kelimesinin ilk harf fâ (ف) 'dır. Farsça zîr kelimesinin Arapçası taht (تحت) kelimesidir. Da (ده) hecesi aynı zamanda Farsça deh/ on sayıdır. Elced hesabında yâ (ی) harfi 10 sayısını verir. Bu yâ (ی) harfinin bir önceki kelimedenden elde edilen taht (تحت) kelimesinin altına yani son sesi yerine ekleneceği işaret edilmiştir. Ortaya çıkan fâ (ف), th (تح), yâ (ی) harfleri birleştiğinde Fethî (فتحی) ismine ulaşılır.

32. Rüşdî (İ 67^b)

Başın teninden anîñ tîğ-ı gam cüdâ kıldı
Serin rakîb o meh-rûya dün fedâ kıldı

باشن تنندن انک تیغ غم جدا قیلدی

سرن رقیب او مهرویہ دون فدا قیلدی

شهر ش دی

[= Gam kılıcı onun başını bedeninde ayırdı. Rakip, başını o ay yüzlüye dün feda etti.]

Rakîb (رقیب) kelimesinin baş tarafı râ (ر) harfidir. Meh/ ay kelimesinin Arapçası şehir (شهر) olup bunun da yüz yani baş kısmı şîn (ش) harfidir. Dün kelimesinin Farsçası dî (دی) 'dir. Elde edilen râ (ر), şîn (ش) ve dî (دی) birleştirildiği zaman ortaya Rüşdî (رشدی) ismi çıkmaktadır.

33. Bekr (İ 67^b)

Sâyesinde sâyelenmezse ger ol mâh-ı münîr
Servi neyler çünkü rûy-ı yârı görmez âb-gîr

سایه سنده سایه لمنزه کر اول ماه منیر

سروی نیلر چونکه روی یاری کورمز آبگیر

۱۰

۱

ی

[= O parlak ay, gölgesinde gölgelenmeyince selviyi neylesin? Çünkü, havuz yarın yüzünü görmez.]

Servi ile kastedilen elif (ل) harfidir. Yârin yüzü ifadesinden yâr (یار) kelimesinin ilk harfi olan yâ (ی) anlaşılır. İkinci mısradaki yer alan neyler ve görmez fiillerinden hareketle âb-gîr (ابگیر) kelimesinden elif (ل) ve yâ (ی) harfleri çıkarılıncaya geriye Bekr (بکر) ismi kalır.

34. Şücâ' (İ 68^a)

Bu ne sırdır ki bir kemîne şerer
Yakdı şem'in derûnun eyledi yer

بونه سردر که بر کمینه شرر
یاقدی شمعن درونن ایلدی بر
شمع جا

[= Bu nasıl bir sırdır ki küçük bir kıvılcım mumun gönlünü yaktı ve orada yer etti.]

Şem' (شمع) kelimesinin gönlünün yanması ortasındaki harfin düşürülmesine işaret eder. Yer kelimesi Farsça câ (جا)'dır. Elde edilen s' (س) harflerinin ortasına câ (جا) kelimesi eklenirse ortaya Şücâ' (شجاع) ismi çıkar.

35. Mustafâ (İ 68^a)

Deheniñdir hayâl-i çeşm-i gedâ
Dil vatan tutalı deriñde şehâ

دهنکدر خیال چشم کدا
م ص
دل وطن طوتالی درکده شها
ط فی

[= Ey sultan! Gönül senin kapında vatan tutalı beri kulun gözündeki hayal hep senin ağzındır.]

Dehen/ ağız mîm (م), çeşm/ göz ise sâd (ص) harfine benzetilir. Vatan (وطن) kelimesinin dili/ kalbi / ortası tâ (ط) harfidir. Beyitte kapı anlamında kullanılan der (در), aynı imla ile Farsça bulunma hâlini anlatan bir edat olup Arapçası fi (فی)'dir. Mîm (م), sâd (ص), tâ (ط) ve fi (فی) birleştirildiği vakit ortaya Mustafâ (مصطفى) ismi çıkmaktadır.

36. Şücâ' (İ 68^a)

Har rakîb ey mâh bilmezse 'aceb mi sağ sol
Cû'-i dil irdi kemâle her taraftan geçdi ol

خر رقیب ای ماه بلمزسه عجبی صاع صول
اشك اشك
جوع دل ایردی کماله هر طرفدن کچدی اول
و واو و واو
جاع

[= Ey ay! Eşek rakip, sağ sol bilmezse şaşılmaz. Gönlün açlığı son kemale ulaştı ve o her taraftan geçti.]

Har kelimesinin Türkçesi eşek (اشك)'tir. Rakibin sağını solunu bilmemesi eşek (اشك) kelimesinin sağında ve solunda yer alan harflerin düşürülmesini işaret eder. Böylece sadece şîn (ش) harfi kalır. Açlık anlamındaki cû' (جوع) kelimesinin dili/ kalbi/ ortası olan vâv (و) harfinin kemale ermesi, harfin okunuşuyla (واو) ele alınması gerektiğini belirtiyor. Bu imla ile vâv (واو) hâline gelen kelimenin her tarafından geçmesi, ilk mısradaki yer alan eşek kelimesine yapılan işlem gibi, baş ve son tarafında yer alan harfleri bırakması anlamına gelmektedir. Böylece burada yalnızca elif (ا) harfi kalır, kelime câ' (جاع) şekline döner. Başta elde edilen şîn (ش) ile câ' (جاع) birleştirildiği vakit Şücâ' (شجاع) ismi elde edilir.

37. Mürîd (İ 68^b)

Kulzüm-i 'irfânda bîgâneniñ yokdur işi
Çek o dürden var git ey gavvâs dest-i h'âhişi

قلزم عرفانده بیکانه نك یوقدر ایشی
چك او دردن وار کیت ای غواص دست خواهشی
مروارید مروارید

[= İrfan okyanusunda yabancınn işi yoktur. Ey dalğıç! Var git, o inciden talep elini çek.]

Arapça olan dür/ inci kelimesinin Farsçası mürvârîd (مروارید)'dir. Bunun içinden var (وار) kelimesinin gitmesi gerektiği söylendiğine göre geriye Mürîd (مرید) ismi kalmaktadır.

38. Nedîm (İ 68^b)

'Adli-i zârı görünce bî-huzûr
Nemdedir didi o meh-pâre kusûr

عدلیء زاری کورنجہ بیحضور
نمده در دیدی او مهپاره قصور

[= O ay parçası, zavallı Adli'yi görünce "Kusur neyimdedir?" dedi.]

Didi (دیدى) çekimli fiilin kökü olan di- (دى) kelimesinin nem (نم) kelimesinin içinde bulunacağı ima edilmiş. Dolayısıyla di (دى), nem (نم) kelimesinin içine konursa Nedîm (ندیم) ismi elde edilir.

39. Muhammed (İ 69^a)

Dil-i mağmûm ser-i mihrîñ olup verd-i teri
Reşkden kalbini hûn itdi 'adûnuñ kederi

دل معصوم سر مهرک اولوب ورد تری
م ح حب
رشکدن قلبنی خون ایتدی عدونک کدری
مد دم

[= Gamlı gönül muhabbet zirvesinin taze gülü oldu. Bunun kederi kıskançlıktan düşmanın kalbini kan etti.]

Mağmûm kelimesinin dili/ kalbi/ ortası mîm (م) harfidir. Mihr/ sevgi kelimesinin Arapçası hubb (حب) olup bunun da başı hâ (ح)'dır. Kan anlamındaki hûn kelimesinin de Arapçası dem (دم) olup harflerinin yerleri beşitte geçen kalb kelimesinden dolayı değiştirilir ve md (مد) harfleri elde edilir. Mîm (م), hâ (ح) ve md (مد) harfleri birleştiğinde Muhammed (محمد) ismi ortaya çıkar.

40. İsmâ'îl (İ 69^a)

Nâm-ı seriv irince dil-ârâ kulağına
Yel indi didiler dimiş anıñ ayağına

نام سرو ایرنجہ دلارا قولاغنه
سمع ا
یل ایندی دیدیلر دیمش انک ایاغنه

[= Servinin adı sevgilinin kulağına gelince "Onun ayağına yel indi dediler." demiş.]

Servi ağacı ile kastedilen şekil benzerliği dolayısıyla elif (ا) harfidir. Kulak kelimesinin Arapçası sem' (سمع)'dir. İkinci mısra da geçen ayak kelimesi, mısra başında geçen yel (یل) kelimesinin muammada gizlenen ismin sonunda yer alacağına işaret eder. Dolayısıyla elif (ا) sem' (سمع) ve yel (یل) birleştirildiği vakit İsmâ'îl (اسماعيل) ismine ulaşılır.

41. Sinân (İ 69^a)

Râh-ı talebde 'âşık-ı bî-tâbî gör nitmekdedir
Mestâne-veş ser pâ-bürehne üft ü hîz itmekdedir

راه طلبده عاشق بی تابی کور نتمکده در
مستانه وش سر پا برهنه افت و خیز اتمکده در
مستانه سنان

[= Talep yolunda güçsüz âşığım ne yaptığımı gör. Sarhoş gibi başı ve ayağı çıplak vaziyette düşüp kalkmaktadır.]

Gizlenen ismi bulmak için hareket noktası alacağımız kelime mestâne (مستانه)'dir. Gibi anlamına gelen Farsça veş edatı, bizi (مستانه) yazılışına götürmektedir. Baş ve ayağın çıplak olması, kelimenin baş ve sonundan harf atılacağı anlamına gelir. Dolayısıyla (مستانه) kelimesinin ilk harfi mîm (م) ve son harfi hâ (ه) çıkarılırsa geriye Sinân (سنان) ismi kalır.

42. Budağ (İ 69^a)

Zîb-i ser için 'Adlî yok kederiñ
Bir degil iki oldu dâğ-ı seriñ

زیب سر ایچون عدلی یوق کدرک
بر دکل ایکی اولدی داغ سرک
ب

[= Ey Adli! Başına takacağın süs için kederlenme. Zira başındaki yara bir değil, iki oldu.]

Muammanın çözümü iki dâğ ifadesinde gizlidir. Yara anlamındaki dâğ (داغ) kelimesinin başına eklenmesi gereken şey 2 sayısı ile belirtilmiş. Aradığımız harf, ebced hesabında sayı karşılığı 2 olan bâ (ب) harfidir. Bâ (ب) ve dâğ (داغ) birleşince Budağ (بداغ) ismi elde edilir.

43. Rüstem (İ 69^b)

Üftâdeñi mey-hânede cür'ayla hem-hâl eylediñ
Ey mâh ser-mest-i şarâb-ı 'aşqı pâ-mâl eylediñ

افتاده کی میخانه ده جرعه یله همحال ایلدک
ای ماه سرمست شراب عشقی پامال ایلدک
ر

[= Sana düşkün âşığı meyhanede şarap tortularıyla aynı hâle koydun. Ey ay! Aşk şarabıyla sarhoşun başını ayaklar altına aldın.]

Mâh/ ay ile kastedilen, şeklen hilale benzemesi yönüyle râ (ر) harfidir. Mest (مست) kelimesinin başındaki mîm (م) harfinin ayak altına alınacağı, yani kelimenin sonuna kaydırılacağı belirtilmiş. Böylelikle mest (مست) kelimesi, stm (ستم) dizilişine çevrilir. Râ (ر) ve stm (ستم) birleştirildiğinde Rüstem (رستم) ismi ortaya çıkar.

44. Kemâl (İ 69^b)

Gül-i ruhundan olur katre-rîz 'arûs-i cemâl
Gülâbı mâşita itdikde der-miyân fi'l-hâl

کل رخندن اولور قطره ریز عروس جمال
کلای ماشطه ایتدکده درمیان فی الحال

[= Süsleyici, gül suyunu hemen ortaya koyunca güzellik gelini de yüzünün gülünden damlalar döker.]

İlk mısradaki gül (گل) kelimesi öne çıkmaktadır. Süsleyici güle benzeyen yüzün ortasına gül suyu serpmektedir. Buradan âb/ su kelimesinin Arapçası olan mâ (ما)'ya ulaşılır. Mâ (ما), gül (گل) kelimesinin ortasına yerleştirilirse Kemâl (کمال) ismi elde edilir.

45. Na'imâ (İ 70^a)

Zâhir olursuz derûn u dilde siz
Gayrıdan taklîb-i 'ayn itdikçe biz

ظاهر اولور سز درون و دلده سز
غيریدن تقلیب عین ائدکجه بز
ما نعی

[= Biz başkasından gözümüzü çevirdikçe içte ve gönülde siz görünürsünüz.]

İkinci mısradaki göz anlamına gelen 'ayn (عین) kelimesinin harflerinin birbiriyle yer değiştireceği taklîb kelimesiyle bildirilmiş. Bu değişiklikte na'î (نعی) sesleri elde edilir. Biz zamirinin Farsçası mâ (ما) kelimesidir. Na'î (نعی) ve mâ (ما) sesleri birleştirildiğinde Na'imâ (نعیما) ismi ortaya çıkar.

46. Sırrî (İ 70^a)

Kevkeb-i bahtîñ çerâğân-ı ziyâ-güsterleri
Olmuş ey 'Adlî felekde mihr ü mâh u müşteri

کوکب بختک چراغان ضیاکسترلی
اولمش ای عدلی فلکده مهر و ماه و مشتری

[= Ey Adlî! Baht yıldızının parlak kandilleri gökte Güneş, Ay ve Jüpiter olmuş.]

Mihr/ güneş kelimesinin Arapçası şems (شمس) olup muamma ilminde sîn (س) harfiyle ifade edilir. Mâh/ ay kelimesinin Arapçası kamer (قمر)'dir ve râ (ر) harfi ona karşılık gelir. Eskilerin yıldız olarak nitelediği Jüpiter'in için Arapçada kullanılan Müşteri (مشتری) ise yâ (ی) harfiyle ima edilir. Bu gök cisimlerini işaret eden sîn (س), râ (ر) ve yâ (ی) birleştirildiğinde Sırrî (سری) ismi ortaya çıkar.

47. Sultân Mehmed (İ 70^a)

Mihr ü mâhı ebedî tâk-ı cemâliñde Hudâ
İki gül-gonçe-i tasvîr yaratmış ammâ

مهر و ماهی ابدی طاق جمالکده خدا
ایکی کلغنچه تصویر یارتمش اما

Sûre-i Nûnu yazıp gûşesine meddinde
Eylemiş sûre-i Hâ-Mîmi de 'Adlî imlâ

سوره نونی یازوب گوشه سینه مدنده
ایلمش سوره حامیمی ده عدلی املا

[= Ey Adlî ! Allah Güneş ve Ay'ı güzelliğinin kemerinde iki tasvir goncası olarak yaratmış. Sonra köşesine Nûn suresini yazıp med işaretini yerinde de Hâ-Mîm suresini yazmış.]

Mihr/ güneş kelimesinin Arapçası şems (شمس) olup sîn (س) harfiyle ifade edildiğini belirtmiştik. Mâh/ ay 30 günlük bir zaman dilimi olduğundan ebced değeri 30 olan lâm (ل) harfine karşılık gelir. Mimaride kemer yahut kubbe gibi manalara gelen tâk (طاق) binaların üst kısmında yer alır. Bu sebeple buradan tâk (طاق) kelimesinin ilk harfi olan tâ (ط) alınır. İki gül goncası ifadesinden Arapça tesniye/ ikilik anlamı veren ân (ان) anlaşılmaktadır. Buraya kadar ki harfler sîn (س), lâm (ل), tâ (ط), ân (ان) bir araya gelince Sultân (سلطان) kelimesi ortaya çıkar. Nûn suresi ile kastedilen de nûn (ن) harfidir.

Uzatma anlamına gelen medd (مد)'in içinde Hâ-Mîm (حم) suresinin yazıldığı belirtilmiş. Medd (مد)'in ortasına hâ-mîm (حم) eklenirse ortaya Mehmed (محمد) ismi çıkar. İlk beyitle beraber düşünüldüğünde muammada gizlenen isim Sultân Mehmed (سلطان محمد) olur.

48. Fettâh (İ 70^a)

Zamâne zümre-i rindâna virmez idi keder
Fenâya virnese devrân habâb-ı câmı eger

زمانه زمروه رندانه ويرمز ایدی کدر
فنايه ويرمسه دوران حباب جامی اکر

[= Devrân kadehteki kabarcıkları fenaya vermeseydi zamane de rintler topluluğuna keder vermezdi.]

Kadeh anlamındaki câm (جام) kelimesinde kabarcık misali bulunan noktanın fenâ (فنا) kelimesine verileceği belirtilerek fetâ (فتا) kelimesi işaret edilmiş. Muammalarda câm kelimesiyle şarap anlamındaki râh (راح) kelimesi, onunla da sonundaki hâ (ح) harfinin kastedildiği görülür. Buradan hareketle fetâ (فتا) ile hâ (ح) birleştirilince Fettâh (فتاح) ismi ortaya çıkar.

49. Hasan (İ 70^b)

Ol meh-i gârı 'alemle sanma olmaya 'ayân
Sen de seyr it başına ser-haddi kor lâbüd nişân

اول مه غاری علمله صانمه اولميه عيان
سنده سير ايت باشنه سرحدی قور لابد نشان

[= O mağara ayı bir işaretle belli olmaz sanma. Sen de seyr et, şüphesiz başına son haddi nişan olarak koyar.]

Ser-had ifadesinde had (حد) kelimesinin seri/ başı olan hâ (ح) harfinin alınacağına işaret vardır. Bunu sende seyr et denirken sen (سن) kelimesinde gör denilmektedir. Dolayısıyla hâ (ح) ve sen (سن) birleştirilince ortaya Hasan (حسن) ismi çıkmaktadır.

50. Hüsâm (İ 70^b)

İder necm ü Süreyyâ mahv-ı endâm
Temâşâ itmesin ol servi ahşam

ایدر نجم و ثریا محو اندام
تماشا ایتمسون اول سروی اخشام

[= Yıldız ve Süreyya kendilerini yok ederler. Akşam o serviyi temaşa etmesin.]

Ahşam (اخشام) kelimesindeki noktaların düşürüleceği, noktaya benzeyen yıldız ve Süreyya'nın kendilerini yok etmesinden anlaşılmaktadır. Böylelikle ahsam (احسام) yazılışında bir kelime elde edilir. Boyca serviye benzetilen elif (ل) harfinin de ortada görünmemesi gerektiği belirtilmiş. Dolayısıyla ahsam (احسام) kelimesinden elif (ل) çıkarılırsa Hüsâm (حسام) ismine ulaşılır.

51. 'Îmâd (70^b)

İtmese nola hemîşe ârâm gönlüm
'İşveyle alır o çeşm-i bâdâm gönlüm

ایتمسه نوله همیشه آرام کولکم
عشوه یله الور او چشم بادام کولکم

[= Gönlüm hiçbir zaman yerinde durmazsa şaşılmaz. Zira o badem göz gönlümü işveyle alır.]

Çeşm/ göz kelimesi, kendisine benzetilen 'ayn (ع) harfine işaretler. Bâdâm kelimesi badem olarak anlaşılabilir gibi bâ-dâm olarak ayrı düşünüldüğünde Farsça dâm ile/ tuzak ile anlamına da gelir. İkinci mısranın sonunda yer alan gönül kelimesi, Arapça müteradifi olan kalp kelimesi dolayısıyla dâm (دام) kelimesinin ters çevrilerek mâd (ماد) şekline sokulacağını ima eder. Başta elde edilen 'ayn (ع) ile mâd (ماد) birleştirilince ortaya 'Îmâd (عماد) ismi çıkmaktadır.

52. Zekî (Z 284^a; Baltalı, 2017: 150)

Bâğbân-ı hâtırım sevdâ-yı vuslatdan berî
Zülfî gibi ol gülün dâmânın alsun Müşteri

باغبان خاطرمد سودای وصلتدن بری
زلفی کی اول کلک دامانن السون مشتری

[= Gönül bahçivanım kavuşma sevdasından uzak. Müşteri/ Jüpiter, zülfü gibi o gülün eteğini tutsun.]

Hâtır kelimesi gönül anlamındaki dil (دل) kelimesine işaret etmektedir. Kavuşmadan uzak olduğundan bahsedildiği için kelimenin harfleri ayrılır ve sevda kelimesinin işaret ettiği siyahlık anlamı dolayısıyla ayrılan harflerden nokta alabilecek olan dâl (د) harfine bir nokta konur ve zâl (ذ) elde edilir. Zülf ile lâm (ل) harfine işaret olunurken burada zülfü gibi ifadesi ile bu harfe benzeyen kâf (ك) harfi ima edilmiş. Ayrıca gül (ك) kelimesinin dâmânı/ eteği ile kastedilen kelimenin sonundaki lâm (ل) harfidir. 'Adlı bunun Müşteri/ Jüpiter tarafından alınması gerektiğini belirtmiş. Müşteri'nin karşığı olan yâ (ی) harfi lâm (ل) harfinin yerine konacaktır. Elde ettiğimiz zâl (ذ), kâf (ك) ve yâ (ی) harflerini bir araya getirdiğimizde Zekî (ذكى) ismi ortaya çıkar.

53. 'Abdullâh (Z 284^b; Baltalı, 2017: 152)

Hamd-i bî-hadd ü 'aded Kâdir ü Kayyûm Allâh
Eyledi bendesiniñ nâmını ma'lûm Allâh

حمد بی حد و عدد قادر و قیوم الله
ایلدی بنده سنک نامنی معلوم الله

[= Kâdir ve Kayyûm olan Allah'a sonsuz ve sayısız hamd olsun. Allah kulunun adını malum etti.]

Farsça bende kelimesinin Arapçası 'abd (عبد)'dir. Bu kelime Allâh (الله) lafzı ile bir araya gelirse kulun adı ortaya çıkacaktır. 'Abd (عبد) ve Allâh (الله) birleştirilince 'Abdullâh (عبد الله) ismi elde edilir.

54. Mustafâ (Z 286^a; Baltalı, 2017: 157)

Mushafî yarılar o tıfl-ı niyâz
Eyler üç 'aşrın ikisin ifrâz

مصحفی یاریلار او طفل نیاز
ایلر اوچ اشرك ایکیسن افراز

[= O muhtaç çocuk mushafî yarılar. Üç aşrın da ikisini ayırır.]

Kur'an-ı Kerim'in kitap hâli demek olan mushaf (مصحف) yarılanırsa mus (مص) hecesi ortaya çıkar. Tıfl (طفل) kelimesi üzerine yapılacak işlemlerse şunlardır: Aşr Arapça 10 demek olup ebced hesabında yâ (ی) harfinin, üç aşr olan 30 sayısı ise lâm (ل) harfinin değeridir. Üç aşrın ikisini ayırmak lâm (ل) yerine yâ (ی) koymak demektir. O vakit tıfl (طفل) kelimesi tafâ (طفي) hâline gelir. Başta ulaşılan mus (مص) ile tafâ (طفي) bir araya getirilince Mustafâ (مصطفى) ismi ortaya çıkar.

55. Sâlih (Z 286^a; Baltalı, 2017: 158)

Olmaz ey 'âşık-ı hakîkî nasîb
Terk-i ser itmesen visâl-i habîb

اولمز ای عاشق حقیقی نصیب
ترک سر ایتمسک وصال حبیب

[= Ey hakiki âşık! Başı terk etmezsen sevgiliye kavuşmak nasip olmaz.]

Visâl (وصال) kelimesinin başı çıkarılırsa geriye sâl (صال) kalır. Bunun sevgiliye kavuşması için habîb (حبيب) kelimesinin ilk harfi olan hâ (ح)'ya birleşmesi yetecektir. Dolayısıyla sâl (صال) ve hâ (ح) birleştirilince Sâlih (صالح) ismi ortaya çıkacaktır.

56. Muhammed (Z 286^a; Baltalı, 2017: 158)

Mest ser virmek-ile bâde-pesendi bilmez
Muttasıl Cem gibi kadr-i dil-i rindi bilmez

مست سر ویرمکیله باده پسندی بیلمز

متصل جم کی قدر دل رنی بیلمز

[= Sarhoş, başını vermekle şarabı beğenen kişiyi bilemez. Devamlı Cem gibi rindin gönlünün kadrini bilmez.]

Muammada gizlenen isim için mest (مست) kelimesi başını verirse mîm (م) harfi elde edilir. Cem (جم) gibi ifadesi, yazılışı bu kelimeye benzeyen hm (حم) seslerini işaret etmektedir. Kadr (قدر) kelimesinin dili/ kalbi/ ortası dâl (د) harfidir. Bütün bunlardan sonra mîm (م), hm (حم) ve dâl (د) birleştirilirse Muhammed (محمد) ismi ortaya çıkar.

57. Emîn (Z 286^b; Baltalı, 2017: 160)

Bâde bir ân içre hoş mesti şeh-i devrân ider
Amîn için rind sarf-ı nakd-i 'akl u cân ider

باده بر آن ایچره خوش مستی شه دوران ایدر

آنک ایچون رند صرف نقد عقل و جان ایدر

[= Şarap bir an içinde sarhoşu dünya sultanı yapar. Onun için rint, akıl ve can nakdini harcar.]

Bâde, bize mey (می) kelimesini hatırlatmaktadır. Bu, ân (ان) kelimesinin içine konmalıdır. Dolayısıyla mey (می), ân (ان) kelimesinin içine yerleştirilir ve Emîn (امین) ismi ortaya çıkarılır.

Sonuç

18. yy. şairlerinden Mehmed Adlî'nin *Divân*'ındaki şiirleri, 29 kaside, 414 gazel, 19 kıta, 170 rubai, 74 tarih manzumesi, 128 muamma ve 57 beyitten müteşekkildir. Adlî'nin vefatından sonra istinsah edilmiş nüshasından hareketle yapılan yüksek lisans çalışması (Baltalı, 2016), *Divân*'ın nispeten eksik bir kopyası (Z nüshası) üzerine hazırlandığından daha sonra müellif hatlı nüsha (İ nüshası) ile birlikte şairin bütün şiirlerini ele alıp değerlendiren bir çalışma (Başpınar ve Baltalı, 2019) Adlî'nin bütün şiirlerini sayıca ortaya koymuştur. Müellif hatlı nüsha içinde yer alan kimi muammaların çözümleri de çizgi, işaret, harf, sayı vs. bakımlardan kayıtlı bulunduğundan mezkur çalışmada bu muammaların çözümleriyle beraber ortaya konması gerektiği kanaati belirtilmişti. Buna istinaden Adlî'nin muammalarından toplam 57 tanesi ele alınmış ve çözümleri izah edilmiştir. Ayrıca bir şiir olduğu unutulmaması için muammaların nesre çevirileri de verilmiştir.

Burada üzerine muamma söylenen isimler şunlardır: 'Abdullâh (2 tane), 'Abdülfettâh, Adlî (2 tane), Ayaz, Bâbil, Bekr (2 tane), Budağ, Câmî (2 tane), Celâl, Cemâl, Fethî, Fettâh, Halîl, Hasan, Hüsâm, 'İffetî (2 tane), İlyâs, 'Îmâd, 'Îmâm, 'İsmâ'îl (3 tane), Kalender, Kemâl, Muhammed (3 tane), Mustafâ (2 tane), Mürîd, Na'îmâ, Nazmî, Nedîm, Râyic, Receb (4 tane), Rüstem, Rüşdî, Sâlih, Sırrî, Sinân, Şicâ (2 tane), Tecellî, Verd, Yûsuf (2 tane), Zekî.

Adlı'nın çözümlü gösterilmeyen ve çözülemeyen öteki muammalarının ebedî muamma olarak kalmaması ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Adlı (1753). *Dîvân* (Z nüshası). Tavşanlı İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinođlu Koleksiyonu: 43 Ze 333/6.
- Adlı (tarihsiz). *Dîvân* (İ nüshası). İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi: NEKTY10299.
- Baltalı, S. (2016). *Mehmed Adlı Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başınar, F. (2019). Beyânî Dîvân'ının yeni bir nüshası üzerine. *2009'dan 2019'a 10. Yıl Hatıra Kitabı*. 22-55. s. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Başınar, F.; Baltalı S. (2020). 18. yy. şairi Mehmed Adlı ve Dîvân'ı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), 434-447. DOI: 10.29000/rumelide.791946.
- Bilkan, A. F. (2000). *Türk Edebiyatında Mu'ammâ*. Ankara: Akçağ.
- Erdem, S. (1994). *Râmiz ve Âdâb-ı Zurefâ'sı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- İnce, A. (2005). *Tezkiretü's-Şu'arâ Sâlim Efendi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Saraç, M. A. Y. (2005). Muamma (Türk Edebiyatı). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30. C., 407-408. s. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muamma> (Eriřim tarihi: 20.01.2021).
- Tarlan, A. N. (2019). *Divan Edebiyatında Tevhidler ve Muamma*. İstanbul: Ketebe.
- Tökel, D. A. (2003). *Divan Şiirinde Harf Simgeciliđi*. Ankara: Hece.